

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
--	---	--------------------------------------	-----------------------------

терминжасамда тілдің сөзжасам жүйесінің жұрнақтары қызмет етеді, онда сөзжасам заңдылықтары толық сақталады. Сөзжасамның аналитикалық тәсілі де терминжасамда белсенді қолданылады. Тек, терминжасамда оған қатысатын лексикалық бірліктер терминнің дефинициясына сай таңдалады.

Тұжырымдар. Терминдердің сөзжасам жүйесі бар. Бірақ терминдердің сөзжасам жүйесі арнайы зерттелмеген. Оның әр мәселесі жөнінде түрлі пікірлер, белгісіз, анықталмаған ғылыми ұғымдар өте көп. Терминжасам – жүйелі құбылыс, оның яғни жүйенің бір мүшесіне терминжасамдық тәсілдер жатады. Терминжасамда тілдің сөзжасамдық тәсілдері қолданылатын болғандықтан, терминжасам тілдің сөзжасам заңдылықтарына бағынады. Сондықтан терминжасамның синтетикалық тәсілі де сөзжасамның синтетикалық тәсілінің заңдылықтары бойынша қызмет етеді.

Бақылау сұрақтар:

1. Терминжасам мен сөзжасам байланысы.
2. Терминжасамдағы сөзжасамдық бірліктер.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. –Алматы: Ана тілі, 1992. – 448 б.
2. Сауранбаев Н. Қазақ тілі. Педучилищелерге арналған. – А. 1953. –219 б.
3. Әбуханов Ғ. Қазақ тілі. Педучилищелерге арналған оқулық. 1960. –366 б.
4. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. –Алматы: Мектеп, 1964. –398 б.
5. Қазақ тілінің грамматикасы. –Алматы: Ғылым, 1967. –263 б.
6. Ысқақов А. Қазақ тілі. Морфология. –Алматы: Мектеп, 1974. –407 б.

№7 дәріс

Тақырыбы: Сөзжасамдық жұрнақтардың терминжасамға қатысы

Мақсаты: Терминологияның әр саласында әдеби тілде бар жұрнақтар қолданылғанылатындығын, сол қолданылатын жүзден астам сөзжасамдық сөзжасамдықсөздің мағынасына қарай ерекшелігін түсіндіру. Әр жұрнақтардың терминологияның әр саласындағы қызметі әр түрлі екеніні ұғындыру.

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

Дәріс жоспары:

1. Синтетикалық тәсіл
2. Өнімді жұрнақтар
3. Өнімсіз жұрнақтар

Дәріс мәтіні (тезис)

Терминжасамның лексикалық бірлігі және сөзжасамдық жұрнақтан тұратын екі бірлігі бар. Бұл екі терминжасам бірліктерінің арасында бірсыпыра айырма бар. Ол екі терминжасамдық бірліктің мағынасына да, қызметіне де қатысты. Егер лексикалық бірлік атынан көрініп тұрғандай мағыналы сөздер болса, сөзжасамдық жұрнақтарда лексикалық мағына жоқ екені белгілі. Сондықтан лексикалық бірліктер тілде жеке дара қолданылып жүрген сөздер, дербес сөздер болса, жұрнақтарда ол қасиет жоқ. Терминжасамдық бұл екі бірліктің негізгі айырмасы сөзжасамдық қызметіне байланысты. Лексикалық бірлік қатыспай ешбір термин жасалмайды. Сөзжасамдық жұрнақсыз термин жасала береді. Өйткені жұрнақ тек морфологиялық тәсіл арқылы ғана терминжасамға қатысады. Лексикалық бірлік терминжасамның барлық тәсіліне қатысады.

Дегенмен, сөзжасамдық жұрнақтың, морфологиялық тәсілдің сөзжасамда, терминжасамда атқаратын қызметі өте жоғары бағаланады.

Бұл мәселеге қазақ тілінің терминолог ғалымдары алғашқы еңбектерінен бастап-ақ назар аударып келеді. Мәселен, Ө.Айтбаев сөзжасам тәсілдерін түгел толық қамти келе, морфологиялық тәсіл туралы мынадай пікір айтқан: «Морфологиялық немесе синтетикалық тәсіл дегенде әңгіме қазақ тілінің сөз жасауға, сөз түрлендіруге қатыстырылатын қосымшаларының термин жасаудағы рөлі жайында болмақ» деп, зат есім жұрнақтарын атаған [1, 110]. Сонымен бірге ғалым өнімді жұрнақтарды көрсеткен, ол төмендегідей: «Жалпы, қазақ тілінің сөзжасамға қатыстырылатын қосымшалары туралы әңгіме қозғалғанда, мамандар -шы, -ші, -лық, -лік, -шылық, -шілік, -ма, -ме, -ыс, -іс, -с, -ым, -ім, -іл, -ыл, -л, -қы, -кі, -у қосымшаларын өнімділер қатарына қосып жүргенін ескеру керек» – деп сөзжасам теориясына сүйенуді ұсынған және өнімді санаған жұрнақтарды талдаған.

Ш.Құрманбайұлы сөзжасамдық жұрнақ арқылы жасалатын морфологиялық тәсіл туралы былай деп жазған: «Қазақ тіліндегі сөзжасамның тәсілдері мен жолдары ішіндегі ең өнімділерінің бірі – қосымшалар арқылы сөз жасау тәсілі деп саналады. Сөзжасамның бұл түрін тіл білімінде синтетикалық тәсіл немесе морфологиялық тәсіл деп атайды» [2, 101].

Ғалымның бұл пікіріндегі «ең өнімділерінің бірі» деген сөзге назар аударалық. Ол өнімділік жұрнаққа байланысты. Сөзжасамдық жұрнақтар бір сөзжасамдық тәсілде қолданылғанымен, бір жұрнақ арқылы бірнеше жүздеген туынды сөз, термин жасалады. Мәселен, 2000 жылғы әскери іс терминологиялық сөздігінде -лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік жұрнағы арқылы 226 термин жасалған. Ал бұл жұрнақ терминологиялық салалардың

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

бәрінде терминдерді өте өнімді жасаған. Сонда терминологиялық көп сериялы томда қанша термин жасағанын санап жеткізу өте қиын. Міне, бұл сөзжасамдық жұрнақтардың ересен зор қызметін дәлелдейді. Сондықтан да морфологиялық тәсіл өте өнімді тәсіл саналады.

Ғалым С.Исаев сөзжасамдық жұрнақтардың яғни сөзжасамдық жұрнақтар арқылы жасалу үлгілерінің өнімді, өнімсіз болу қасиеті туралы былай дейді: «...сөзжасамның жеке-жеке үлгілерінің жаңа сөз жасауда, сөйтіп тілдің лексикалық құрамын байытуда рөлі біркелкі емес. Бір сөзжасам үлгілері арқылы жүздеген, мыңдаған жаңа сөздер жасалып, тілдің сөздік құрамынан берік орын алады, ал екінші бір сөзжасам үлгілері негізінде бірлі-жарым ғана жаңа сөз жасалған болып шығады. Сондықтан да сөзжасам процесіне, сөзжасам үлгілеріне, біріншіден, өнімділік-өнімсіздік сипат, екіншіден, құнарлылық-құнарсыздық, үшіншіден, ол жасалған туындылардың немесе сөзжасам үлгілерінің тілде қолданылу мүмкіндіктері белгілі мәтіннің жанрлық-стильдік сипатына байланысты жиі қолданылып, сол жанрдың я стильдің қолданылуындағы бір тілдік көрсеткіш болу немесе керісінше болмау сияқты статикалық қасиеттер тән болып отырады» [5, 282].

Ғалымның бұл сөзіндегі өнімділік-өнімсіздік туралы пікірі және сөзжасамдық жұрнақтардың белгілі жанр-стильдің көрсеткіші болатыны туралы пікірі біздің қарастырып отырған мәселемізге қатысты.

Тілдегі сөзжасамдық жұрнақтарды терминология салалары ішкі мазмұнына қарай талғап пайдаланады. Сондықтан да тілдегі сөзжасамдық жұрнақтардың бәрі терминологияның бір саласының терминжасамынан орын алмайды. Тілдің барлық сөзжасамдық жұрнақтарымен жасалатын бірде-бір терминология саласы жоқ. Оған дәлел ретінде математика терминдері 23 жұрнақ, химия саласының 30 сөзжасамдық жұрнақ, физика, астрономия саласының терминдерінің 33 жұрнақ арқылы жасалуы терминологияның әр саласының терминдерін жасайтын жұрнақтардың арасында айырма барын дәлелдейді. Бірақ әр саланың терминжасамында ешқандай ұқсастық жоқ деуге болмайды. Ол кейбір сөзжасамдық жұрнақтардың терминологияның түрлі салаларында қайталануына байланысты.

Тұжырымдар. Терминжасамда әдеби тілдегі сөзжасамдық жұрнақтар қолданылады. Бірақ олар толық сай келеді деуге болмайды. Әр саланың терминжасамында ешқандай ұқсастық жоқ деуге болмайды. Ол кейбір сөзжасамдық жұрнақтардың терминологияның түрлі салаларында қайталануына байланысты.

Бақылау сұрақтары:

1. Терминбөлшектер
2. Құранды жұрнақтар

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
--	---	--------------------------------------	-----------------------------

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Айтбаев Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2007. – 624 б.
2. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 240 б.
3. Даниленко В.П. Русская терминология Опыт лингвистического описания. М. 1977.
4. Сотова О.М. Основные структурно-семантические особенности терминообразования в современном персидском языке. Диссерт. ... канд. филол. н. – М., 2008. – 201 с.
5. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. 1998. 309 б.
6. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1989. -267 б.

№8 дәріс

Тақырыбы: Сөзжасамдық өнімді жұрнақтардың терминология салаларында қолданылуы.

Мақсаты: Терминжасамда сөзжасамдық жұрнақтардың терминжасамдық қызметін түсіндіру, өнімді жұрнақтардың сөзжасамдық қабілетін анықтау.

Дәріс жоспары:

1. Терминологияның тіл мен әдебиет саласында қолданылатын өнімді жұрнақтар
2. Терминологияның математика саласында қолданылатын өнімді жұрнақтар

Дәріс мәтіні (тезис)

Терминжасамға лексикалық мағына жасайтын яғни сөз мағынасын өзгертетін жұрнақтар қызмет етеді. Сөз мағынасын өзгертетін жұрнақтар жаңа туынды лексикалық мағына жасайды. Осы мәселеде терминжасам мақсатына сөз мағынасын өзгертетін жұрнақтар сәйкес келеді. Жаңа жасалатын терминнің мағынасы да жаңа. Әр термин – ғылым, өндіріс, техника, өнер, саясат, шаруашылық т.б. өмірдегі түрлі жаңа ұғымдардың атаулары, яғни номинациялар. Сондықтан да терминжасамда негізінен зат есімнің сөзжасамдық жұрнақтары терминжасамдық қызмет атқарады. Өйткені терминдердің өздері де ұғымдардың атын білдіретін зат есім сөздер. В.П.Даниленко О.С.Ахманованың бұл мәселедегі пікірімен келісе отырып, мынадай пікір айтқан: «Автор справедливо указывает, что взгляд, по которому термины – это прежде всего имена существительные, имеет некоторые объективные основания. Преобладание номинативных терминов вызвано тем, что номинация становится носителем наиболее значительных содержаний в познании действительности. К тому же с ростом науки, техники, культуры появляется постоянная потребность в наименовании новых и новых предметов» [1, 53].

Зат есім жұрнақтары терминжасамда әдеби тілдегі мағынасын сақтауы да мүмкін, өзгертуі де мүмкін. Оған В.Н.Кохлачева мынадай мысал келтірген: «Существительные на